

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(44):327

В. Г. Ціватий

**РЕФОРМАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ПРОЦЕСІВ
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ДИПЛОМАТІЇ ДОБИ
РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ (XVI – XVIII СТ.)**

У статті аналізується зовнішня політика і дипломатія європейських держав початку доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.). Особливу увагу приділено концептам «війна» і «мир» у контексті реформаційних процесів та інституціонального розвитку дипломатичних служб і моделей дипломатії провідних держав Європи. Визначено вплив європейської Реформації на напрями розвитку теорії та практики дипломатії. Увага акцентується на національних особливостях дипломатії, ефективності дипломатичного інструментарію та мистецтві переговорного процесу ренесансних правителів періоду Реформації в Європі.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, дипломатія, моделі дипломатії, інституціоналізація політики, Реформація, Європа, війна, мир, ранній Новий час (XVI–XVIII ст.).

Для доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) характерний об'єктивно обумовлений процес завершення інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб провідних держав Європи. Відповідно їй постає споконвічне питання співвідношення та пріоритетності концептів «зовнішня політика» і «дипломатія», «війна» і «мир» тощо. З цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституційних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань і практичної діяльності влади, моделей дипломатії, інститутів дипломатії, дипломатичного інструментарію тощо.

Дослідницька проблема інституціоналізації та модернізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, відтак, вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. Інституціоналізація – це перетворення, а модернізація – удосконалення, будь-якого політичного явища (зокрема, зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівней влади та іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, церемоніал, дипломатичний протокол, інститути дипломатії, дипломатичний інструментарій тощо).

Виходячи з постановки проблеми – маємо вивчати не лише схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав і їх дипломатичний інструментарій спираючись на джерельну базу. Політична інституціоналізація, інститути дипломатії та інституціоналізація зовнішньої політики є своєрідний аспект, який характеризується з позицій реформаційних впливів на міжнародні відносини в Європі раннього модерного часу. Адже саме існування феномену Реформації, зокрема, феномену політико-дипломатичної інституціоналізації, підпорядковується як його внутрішнім законам, так і зовнішньому впливові.

Реформація – це широкий релігійний і соціально-політичний рух, що почався на початку XVI століття в Німеччині і був спрямований на перетворення християнської релігії, з її усталеними поглядами на освіту, науку, культуру, економіку, політику і дипломатію. Почавшись у Німеччині, Реформація охопила ряд європейських країн і призвела до відсторонення від католицької церкви Англії, Франції, Шотландії, Данії, Швеції, Норвегії, Нідерландів, Фінляндії, Швейцарії, Чехії та Угорщини. Реформація за своєю суттю виражає ту істотну сторону руху, центром якої є критика й атака на монопольне положення католицької папської церкви та її повчання в політичній, політико-дипломатичній, ідеологічній системі тодішнього європейського суспільства.

Трансформація різних сфер життя соціуму ранньомодерної Європи, у тому числі й у становленні нового формату (нових норм) міжнародних відносин, сталися під впливом гуманістичних ідей Ренесансу та Реформації, що дали могутній імпульс для розвитку всіх вимірів суспільного буття – соціально-політичного, політико-дипломатичного, економічного та соціокультурного. Головним «актором» на цій сцені перетворень стає індивід.

Міжнародні відносини, зовнішня політика і дипломатія провідних держав Європи початку раннього Нового часу уособлювалися в образі та діях їх правителів (владарів-державців), оскільки підходи, принципи, переконання, рішення та практичні дипломатичні дії багато в чому

визначали й загальний поступ дипломатії XVI ст., і визначили її подальший розвиток під впливом реформаційних та інституціональних процесів протягом XVI-XVIII століть.

Реформація вплинула на формування нового суспільства в Європі доби раннього Модерну. У цей період відбувався процес не тільки секуляризації західної культури, політики і дипломатії, але й відбувався процес прояву ідеї раціоналізації в цих сферах. Для нових інституціональних структур тогочасного суспільства була характерна диференціація двох функціонально взаємопов'язаних систем, які сформувалися навколо організаційних підстав майбутнього капіталістичного підприємства і бюрократичного державного апарату. Цей процес варто характеризувати як процес інституціоналізації вартісноорієнтованої раціональної економічної та адміністративної діяльності. У такій мірі, як культурна, політико-дипломатична й соціальна модернізація впливала на повсякденне життя, традиційні форми життя, які в період раннього модерну диференціювалися, насамперед, за професійною підставою, поступово зникли. Реформаційні впливи обумовили особливості процесів політико-дипломатичного й соціокультурного розвитку європейських держав досліджуваного періоду.

Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме – використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних, правових, суспільних системах і дипломатичних системах. [1; 2, 268-274]. Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, відтак, вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань.

Виходячи з постановки проблеми – маємо вивчати не лише схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав і їх дипломатичний інструментарій спираючись на джерельну базу, показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи, співвідношення концептів «війна» і «мир» в європейській суспільно-політичній думці раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.). Історики дедалі частіше схиляються саме до нових методик дослідження складних соціально-політичних явищ, а тому розглядають проблеми взаємин інтелігенції і влади, війни і миру, політики і дипломатії, намагаються дати системну оцінку періоду раннього Нового часу як трансформаційній добі, певною мірою доленосній добі європейського розвитку тощо.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби Середньовіччя та раннього Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як Б.М. Гончар, О.Б. Дьомін, В.О. Дятлов, С.В. Віднянський, В.А. Смолій, Я.Д. Ісаєвич, Н.Г. Подаляк, М.В. Кірсенко, М.С. Бур'ян, С.С. Троян, Б.О. Ачканазі, В.В. Ададуrow, О.П. Машевський, С.Б. Сорочан, В.І. Яровий, О.М. Масан, С.В. Пронь, О.І. Сич, С.І. Лиман, Т.В. Чухліб, В.А. Рубель, П.М. Котляров, Ю.О. Голубкін, Т.А. Балабушевич, Л.О. Нестеренко, І.В. Немченко, О.М. Маклюк та інші. Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії раннього Нового і Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської, російської, англо-американської та латиноамериканської історіографічних шкіл.

Спеціальні фундаментальні дослідження із зазначеної тематики відсутні. У цілому, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генези та розвитку системи європейських держав, проблем її доктринального забезпечення, свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. У той же час, необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду під впливом реформаційних і модернізаційних процесів, тобто вказати на всі суттєві події та факти, не означає збагнути сутнісні ознаки самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методи пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін, а також модернізаційних процесів.

Метою статті є спроба аналізу політико-дипломатичних процесів в Європі, зокрема – історичних передумов та інституційних етапів модернізаційних процесів в Європі XVI-XXI століть у контексті еволюції політико-дипломатичних систем і реформаційних впливів. Предмет дослідження – специфіка і значення зовнішньої політики і дипломатії, як духовно орієнтованої соціальної організації, яка функціонує на фоні складної реформаційної парадигми, соціально-економічної та модернізаційної еволюції європейського суспільства, принципово змінюючи ціннісні орієнтири особистості. Досліджуючи реформаційні, модернізаційні та інституціональні процеси в європейській зовнішній політиці в добу Середньовіччя та раннього Нового часу, автор

у статті прагне показати не лише історію розвитку зовнішньої політики і дипломатії в загальноєвропейському контексті, яка вже була предметом дослідження науковців, а виокремити її функціональний аспект саме в контексті впливу європейської Реформації, процесів інституціоналізації та модернізації на дипломатичні служби в державах Європи в часово-просторовому вимірі.

З кінця XV ст. Європа вступає в новий період міжнародних відносин. Політична ситуація в Західній Європі наприкінці XV століття, після подій Столітньої війни (1337-1453), суттєво змінилася завдяки тому, що значно зміцнилися монархії й у більшості держав, зокрема – Франції, Іспанії та Англії, завершувався процес внутрішньої консолідації. Саме в цих державах було закладено основи сучасних національних держав, в той час як розробленість Німеччини й Італії залишалась непереборною. Ці тенденції знайшли свої чітке відображення в подіях Італійських воєн (1494-1559) [3, с. 44-51].

У нових політичних умовах формуються і нові погляди на зовнішню політику та дипломатію, концепти «війна» і «мир» у тогочасній суспільно-політичній думці. Раніше інших найбільш послідовно ці нові погляди на державу та її зовнішню політику і дипломатію виклав у своїх працях Нікколо Макіавеллі: «...державець, якщо він прагне зберегти владу, повинен набути уміння відступатися від добра і користуватися цим умінням залежно від потреби» [4, с. 345], тобто вміти вступати і на шлях зла, якщо це необхідно. Про політичний реалізм Нікколо Макіавеллі, витоки якого чітко окреслюються в потребах епохи, його ідеї поділяли видатні політичні діячі й дипломати Середньовіччя та раннього Нового часу.

Дипломати доби ранньої Нової історії беззаперечно пов'язували кожен зовнішньополітичний крок своєї держави з міжнародними відносинами часу, навчилися враховувати позиційне розташування зовнішньополітичних сил і визначити місце своєї держави в цьому розташуванні. Вони здійснювали прелемінарні переговори і готували проекти майбутніх угод, опанували посольський церемоніал, систему дипломатичних стереотипів. Проте, доки ще формувалися постійні дипломатичні кадри, глави держав багато в чому самоособисто займалися зовнішньополітичною діяльністю та дипломатією, визначали пріоритети між концептами «мир» і «війна», та приймали доленосні для їх держав рішення. Розвиток економічних зв'язків сприяв і урізноманітненню форм міжнародних контактів.

Перші спроби теоретичного обґрунтування постійної дипломатії та її форм здійснив відомий італійський політичний мислитель і публіцист того часу – Нікколо Макіавеллі. Саме за його оцінкою, дипломатія вважалася війною на іншій території, а звичною зброєю – неправда й лукавство. Посли обов'язково мали добре знати історію. Історія, згідно з тлумаченням сучасника Н. Макіавеллі – Філіппа де Комміна – це «пані усіх шахрайств, одурювань і віроломств» [5, с. 140]. А Нікколо Макіавеллі повчав до цього ж, що дипломат спочатку повинен виявити себе як із найкращого боку – «хорошою людиною», лояльним і відвертим, щоб опісля добиватися хитрощами довіри у своїх співрозмовників і вміти краще ошукувати в сприятливий момент. Саме в добу раннього Нового часу зароджується й розвивається нова дипломатична традиція, а саме – раціоналістична.

Досить відомим, авторитетним, яскравим і визначним представником цього напрямку по праву вважається Філіпп де Коммін. Проблема міждержавних відносин, концептів «війна» і «мир», зовнішньої політики та дипломатії, політичних інститутів та процесів під впливом комплексу факторів, зокрема – європейської Реформації, набувають нового трактування. Адже та, що існувала раніше за основу основ брала особисті відносини між владарями-державцями, які базувалися на принципах християнської та рицарської моралі. Такі погляди виконували в той же час функцію історичної концепції. Її виразниками були – Ж. Шатлен, О. де Ла Марш, Ж. Моліне, Ж. д'Отон. Проте з другої половини XV ст. рицарська етика швидко втрачає своє значення. Її почали витісняти прагматичні норми, що найбільш повний вираз на початку XVI століття отримало у Філіппа де Комміна. Зіткнення інтересів держав набуває у нього об'єктивний та незалежний від волі владарів-державців характер. У їх волі лише можливість приректи результат зіткнень, обравши найбільш вірний, на його думку, політичний засіб.

Для Філіппа де Комміна не існує справедливих і несправедливих воєн, оскільки він відмовляється від самого критерія моральної справедливості; він часто трактує війну як акт божественного правосуддя, але ніколи – людського. Таким чином, для Комміна політична історія є вже, на відміну від його попередників, як поле змагань для розуму й дурості, мудрості й невігластва, і як головний засіб цієї боротьби – дипломатія [6, с. 107].

Аналогічні позиції відстоює і його сучасник – Нікколо Макіавеллі. Його погляди знайшли відображення в «Історії Флоренції». У цьому творі він проголошує й обґрунтовує думку про те, що між проявами внутрішньої й зовнішньої політики, між станом країни, її дипломатією й війнами існує безпосередній взаємозв'язок, що війна – це момент політичного життя, продовження в інших формах певної політики. Ця думка, яка на сьогодні є досить тривіальною, у XVI ст. була абсолютно новою.

Пристрасний заклик до миру прозвучав у першій чверті XVI ст. зі сторінок трактату видатного гуманіста доби Відродження Еразма Роттердамського «Жалоба мира!» [7, с. 625-642]. Трактат не був спеціально присвячений проблемам Європи, він торкається більш широкого кола питань. Але, цілком можливо, що саме з Еразма в історії європейської політичної думки набуває поширення проблема війни й миру, ідеї вічного миру, почала формуватися широка європейська традиція, що ґрунтувалася на переконанні у можливості досягнення такого загальнолюдського ідеалу як вічний і справжній мир.

Змальовуючи картину воєн і повсякденного ворогування, Еразм бере приклади переважно з життя європейських держав, бо саме він був безпосереднім свідком подій Італійських воєн, перебуваючи з 1492 по 1499 роки у Франції й Італії. «Нація з нацією, місто з містом, цех з цехом, державець з державцем стикаються й завдають один одному втрати»; «англійці дивляться на французів як на ворогів, ті ж англійці ворогують із шотландцями; німці налаштовані проти французів, іспанці проти тих й інших» [8].

Різкій критиці піддає автор різні союзи. «Цілковитий мир ґрунтується не на лігах і конференціях, із яких, як ми знаємо й бачимо, як часто народжуються та починаються війни. Джерело, із якого починається це зло, має бути очищене від злих помислів і бажань, які породжують розбрат і суперечки» [9].

Трактат Еразма заклав основи загальногуманістичних традицій у питаннях війни й миру. Він виокремлюється серед інших творів подібного типу того часу своєю демократичною спрямованістю, критикою церкви і королівської влади за їх нездатність і небажання сприяти утвердженню миру, щирим і палким закликом до миру. Зрозуміло, що він не позбавлений відбитку певної обмеженості та умовностей, а моральні й етичні категорії, якими оперує автор, багато в чому були далекими від реального життя. Відсутність розуміння соціальних закономірностей – «...мені соромно згадувати із-за яких химерних і суєтних причин ввергають світ у війни християнські державці» [7, 399], – позбавляло Еразма можливості з'ясування достеменних причин воєн, але руйнівні їх наслідки він бачив добре і описував їх з притаманним йому красномовством. Гуманіст систематично протиставляє мир і війну. Якщо мир – умова і навіть джерело добробуту людства, то «війна – першопрчина усіх бід і зла, певний океан, що поглинає все без різниці» [7, 625С]. Зазначаючи про необхідність постійного усунення причин і мотивів війни, Еразм виступає із закликом: «Нехай же усі люди об'єднуються проти війни, всеосяжно, прославляючи мир» [7, 637F]. Вплив Еразма Роттердамського на сучасників був колосальним. У століття безперервних воєн він не втомлюється боротися за мир між державцями Європи. В іншому своєму творі – «Похвала Глупоті» – він висловлює відразу до війни, відповідальність за яку несуть носії влади, а отже, насамперед, державці. У «Похвалі Глупоті» війна подається як одне з найбільш тяжких і ганебних колективних проявів усе тієї ж усеволодної Глупоти.

Соціально-політична думка раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) була зорієнтована на стабільність суцього й головне завдання суспільства вбачала в забезпеченні його сталості й незмінності шляхом упередження змін, розбрату й війн, у превалюванні концепту «мир» над концептом «війна». Зло, яке приносить війна, виправдовувалося лише її справедливістю. «Необхідно, щоб предмет позову був надто справедливим, обґрунтовувався правом і угодний богу, все це дасть підстави для виправдання жорстокості під час війни» [10, 389].

Шлях до нового не проходив по прямій висхідній лінії, а навпаки, при збереженні загальної схоластичної орієнтації, в ньому перепліталися елементи старого і нового способів мислення, старі і нові ментальні установки, траплялися і компроміси, але при цьому нове мислення вимагало свого прояву, і, насамперед, у питанні концептів «війна» і «мир», у питанні влади: що таке «влада», «війна», «мир» у новому світосприйнятті й реальне місце владаря-державця в цьому новому суспільстві, у новий період політичної інституціоналізації європейських інститутів держави раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) [11].

У нових політико-модернізаційних умовах та під впливом реформаційних процесів формуються й нові погляди на зовнішню політику і дипломатію. Раніше інших найбільш послідовно ці нові погляди на державу та її зовнішню політику та дипломатію виклав у своїх працях Нікколо Мак'явеллі: «...державець, якщо він прагне зберегти владу, повинен набутти уміння відступатися від добра і користуватися цим умінням залежно від потреби» [4, 345], тобто вміти вступати і на шлях зла, якщо це необхідно. Ідеї та політичний реалізм Нікколо Мак'явеллі, витоки якого чітко окреслюються у потребах трансформайційної епохи, поділяли видатні політичні діячі й дипломати Середньовіччя та раннього Нового часу [12].

Першим серед них був Фердинанд Арагонський, що мав своє посольство при дворі св. Якова з 1487 року; спершу його очолював доктор Родріго Гондесальві де Пуебло, а згодом жінка – Катерина Арагонська, принцеса Велська і донька короля. Французькому королю Францискові I звичайно приписують заснування першої організованої королівської дипломатичної служби, з 1526 року він мав послів навіть у османській Порті.

Невдовзі *corps diplomatique*, дипломатичний корпус, з'явився при кожному великому дворі та в кожній столиці. Західноєвропейські владарі-державці доби раннього Нового часу (Карл VIII, Людовік XII, Ізабелла Кастильська, Фердинанд Арагонський та ін.) були державцями-реформаторами як за способом мислення, так і за переконаннями. Саме їх, державна діяльність внесла суттєві і яскраво виражені зміни в процеси державотворення Західної Європи, у процеси політичної інституціоналізації, у методи ведення війн і організацію дипломатичних служб на постійних засадах, в розвиток договірних основ співіснування держав, що складають європейську систему держав. Ця тенденція прослідковується й у подальшому інституціональному розвитку зовнішньої політики і дипломатії європейських держав. Для прикладу згадаємо французького короля Франциска I Валуа (1515-1547). Його нові принципи та напрями французької зовнішньої політики, і, відповідно, дипломатичний інструментарій, стали наслідком реформаційних впливів та світоглядної трансформації короля Франциска I. Проте необхідно з'ясувати ще одне питання: як став можливим процес секуляризації свідомості самого Франциска I. Для кращого розуміння заявленої проблеми необхідно здійснити аналіз свідчень сучасників короля. Про дипломатичну місію де ля Форє згадує у своїх мемуарах невідомий парижанин, що жив у часи правління Франциска I [13; 14]. Автор не був наближеним до двору короля, про що свідчить саме джерело, проте він уважно слідкував за політичним життям країни і старанно описав все, що бачив на власні очі або ж чув від таких самих простих людей. Згадка в щоденнику про стосунки короля з османами, переусім, указує на те, що ці відносини набрали широкого розголосу серед французів, а отже, не приховувалися королем.

Сучасник Франциска I повідомляє, що в кінці грудня 1534 р. до Франції прибуло турецьке посольство та поїхало у Шателро, де на той час перебували король і королева. Згодом разом з королем вони приїхали до Парижа. Зрозуміло, що проста і мало поінформована людина, не надто розуміючись у тонкощах дипломатичної гри, сприйняла цю подію в міру свого світосприйняття. Парижанин інформує: «Галас був, коли вони прибули від Турка для того, щоб укласти союз із Королем через шлюб, і щоб охрестити себе та свого сина, на що Король відправив до Туреччини месьє де ля Форє з вищеназваним послом, всього їх було близько дванадцяти чоловік». Хоча автор відмічає, що ця подія викликала значний резонанс у суспільстві, проте він відтворює звичну середньовічну модель міжнародних відносин: союзи між державами зміцнюються династичними шлюбами; співпраця з мусульманським володарем можлива лише у разі прийняття ним християнства, а хрещення його сина мало стати запорукою «чистого» потомства від майбутнього шлюбу. У такому трактуванні Франциск, направляючи до Константинополя посольство, виступає ще й християнським місіонером [14, р. 451-470; 15].

Таким чином, парижанин або навіть не уявляв якоїсь іншої форми співпраці з мусульманським правителем, або ж прикривав дії монарха, розуміючи, що відправка посольства до Порти з метою укладення союзу, певною мірою дискредитує Франциска як «найхристияннішого короля». Невідомий автор визнав, що такий формат співпраці є неприйнятним ні для християнської Європи, ні для пересічного паризького обивателя. Незважаючи на те, яке із цих двох припущень більш вірогідне, явною є різниця між світоглядними парадигмами пересічного містянина, такого як цей невідомий парижанин, та ренесансного правителя Франциска I, відкритого до всього нового, нехай неприйнятного для більшості. Франциск I Валуа (1515-1547) вступає в дипломатичну, військово-політичну та економічну взаємодію з правителями різного віросповідання. Король ставить державні справи на перше місце, посуваючи на другорядні позиції релігійний фактор. У зовнішній політиці монарха чітко відчувуються віяння нового часу, відхід від середньовічних норм взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Ігноруючи антагонізм між християнським Заходом і мусульманським Сходом, Франциск I демонструє власну зовнішньополітичну позицію та дипломатичні погляди, очищені від релігійних середньовічних переконань [14; 16, 183].

У період Ренесансу й Реформації в Європі відбувається генеза інституціональних процесів нової зовнішньої політики і дипломатії, які знайдуть своє виявлення протягом доби раннього Нового та Нового часу. Одним із впливових політико-дипломатичних акторів і фундаторів цих процесів стала Франція, саме її модель дипломатії слугували взірцем для створення та ефективного впровадження дипломатичного інструментарію у всіх державах Європи досліджуваного періоду. Владарі-державці на рубежі двох епох персоніфікували в собі певний окреслений соціальний тип менталітету епохи ранньої Нової історії, тим самим просунулися далеко вперед від ще реально існуючих у суспільстві, через що багато в чому не були зрозумілі і не цілком вірно оцінені їх сучасниками. І з повною впевненістю можна відзначити, що владарі-державці західноєвропейських країн були державцями-політиками, яких сама історія поставила до керма європейської політики в початковий період формування європейської системи держав на рубежі Середньовіччя і раннього Нового часу. З них починається відлік нових подій і великих змін у міжнародному, політико-дипломатичному й соціокультурному житті ранньомодерної Європи [17; 18].

Отже, на рубежі Середньовіччя та раннього Нового часу в європейських державах розпочинається політико-модернізаційний процес оформлення і перетворення зовнішньополітичних функцій держави із спорадичних в державні інституції. Дипломатичні ініціативи, почини і проекти європейських владарів-державців спонукали інтенсивно функціонувати механізм міждержавних відносин європейської системи держав, що починала формуватися, та прискорювали процеси інституціоналізації їх зовнішньої політики. Дипломатія держав ранньомодерної Європи, якісно нова по змісту, пройшла стадію становлення, яка співпадає за часом з Італійськими війнами. Саме тому, окрім передових ідей, вона мала у своєму розпорядженні силу держави та армії.

Ранній Новий час (XVI-XVIII ст.) став для європейського суспільства часом різнопланових змін та інновацій. Найбільш чітко нові тенденції виявили себе у формуванні нового європейського суспільства в цілому та, зокрема, формуванні ментальних установок та особистості нового типу. Зовнішньополітичні та дипломатичні ідеологеми, як психологічна конструкція нових ідей, нової суспільно-політичної думки XVI-XVIII століття, а також соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювали до морального обов'язку людини і вимагала від нього бути справедливим як заради досягнення головної мети життя – рятунку душі, так і заради встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності.

Ідеологічне обґрунтування зовнішньополітичних та дипломатичних ідеологем нової європейської системи міждержавних відносин, пояснення подій і фактів у контексті розвитку суспільно-політичної думки, реформаційних впливів та світорозуміння минулих поколінь відкриває нові шляхи до пізнання суспільства епохи доби Нової історії й розуміння протистояння політичної теорії та суспільно-політичної практики провідних держав-гравців у політичній грі тогочасної Європи. Спроба побудувати узагальнену модель політико-дипломатичної думки (ідеологем, концептів, теорій тощо) початку особливої, трансформаційної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною.

Реформація – це християнський церковно-релігійний, духовно-суспільний і політичний рух оновлення в країнах Західної та Центральної Європи в XVI столітті, спрямований на повернення до біблійних першоджерел християнства, який набув форми релігійної боротьби проти католицької церкви і папської влади. Найбільш відомими ідеологами й провідниками реформаційних ідей як на рівні суспільства, так і на рівні держави виступили: Мартін Лютер, Жан Кальвін і Ульріх Цвінглі та ін. Реформація сприяла зростанню національної свідомості й політичної активності суспільства у всіх сферах життя: політика, культура, освіта, дипломатія, економіка тощо.

Доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) – це період трансформації та інституціоналізації принципово нового суспільно-політичного порядку в Європі. Вестфальський світ 1648 року, нова європейська політико-дипломатична система остаточно закріпила ті зміни, які сталися на карті Європи в результаті Реформації, зокрема, й існування нових держав.

Цілком заслуговує на подальші дослідження поставлене питання про реформаційні, інституціональні та політико-дипломатичні витоки європейських політико-дипломатичних систем: через призму сучасності до історичних витоків інституціональної історії.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі нададуть можливість створити цілісну системну картину політико-дипломатичного світу в Європі доби Середньовіччя, раннього Нового і Нового часу, як інституційного кластеру міждержавних відносин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время: Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. – М.: КДУ, 2011. – 600 с.
2. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
3. Басовская Н.И. Идеи войны и мира в западноевропейском средневековом обществе / Н.И. Басовская // Средние века. – Вып. 53. – М.: Наука, 1990. – С. 44-51.
4. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли // Макиавелли Н. Избранные сочинения. – М.: Худож. лит., 1982. – 390с.
5. Цит. по: Mousnier R. Le XVIe et XVIIe siècle. – P., 1965. – Т. 4. – P. 140.
6. Commines Ph.de. Mémoires... – Paris, 1924-1925. – Т.2.
7. Erasmi R. Querella pacis undique ejectae profligataeque // Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia ... recognovit Johannes Clericus Lugudum Batavarum , 1703-1716. – Т.4.
8. Opus epistolarum. Des Erasmi Roterodami / Ed. P.S. Allen et H.M. Allen. – Oxonii, 1912. – Т.6.
9. Opus epistolarum. Des Erasmi Roterodami / Ed. P.S. Allen et H.M. Allen. – Oxonii, 1912.– Т.7.
10. Lannoy G. de. Oeuvres / Ed.Ch. Potvin. – Louvain, 1878.

11. Циватый В.Г. Институционализация дипломатической службы европейских государств на рубеже Средневековья и раннего Нового времени: теоретико-методологический аспект / Вячеслав Циватый // *Codrul Cosminului*. – 2012. – Т. XVIII. – No. 2. – P. 287-294. (Румыния).
12. Elton, G.R. *The New Cambridge Modern History* / [G.R. Elton]. – New York, 2004. – Vol. 2: *The Reformation, 1520-1559*. – 746 p.
13. Henry VIII and Francis I: the final conflict, 1540-1547 [David Potter]. – Leiden: Brill, 2011. – 562 p.
14. De Lamar J. The ottoman Turks in sixteenth century French diplomacy / J. De Lamar // *The Sixteenth Century Journal*. – 1985. – Vol. XVI. – №4. – P. 451-470.
15. Циватый В.Г., Ващук Л.В. Дипломатія і дипломатичний інструментарій Франциска I Валуа (1515-1547): історично-інституційний і зовнішньополітичний контексти / В.Г. Циватый, Л.В. Ващук // *Зовнішні справи*. – Київ, 2016. – №12. – Серія «Історичні науки». – С. 46-50.
16. Jouanna A. *La France du XVI siècle. 1483-1598* / A. Jouanna. – Paris: PUF, 2006. – 691 p.
17. Искусство и культура Европы эпохи Возрождения и раннего Нового времени: Сборник трудов в честь Всеволода Матвеевича Володарского. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2016. – 416с.
18. Собираательство и меценатство в эпоху Возрождения / ред.-сост. А.В.Доронин, О.Ф. Кудрявцев. – М.: Политическая энциклопедия, 2015. – 231с.: ил. (серия «Культура Возрождения»).

Tsivatyi V.H. The Reformation as a Component of International Relations and Processes of Institutionalization of European Foreign Policy and Diplomacy of the Early Modern Period (XVI-XVIII centuries)

The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states in the beginning of the Early Modern Period (XVI-XVIII centuries). Particular attention is given to the concepts of «war» and «peace» in the context of reformation processes and the institutional development of diplomatic services and diplomacy models of the main European states. The research defines the Reformation influence factors on the development of the theory and practice of diplomacy. The attention is focused on the national characteristics of diplomacy, effectiveness of diplomatic instruments and the art of the negotiation process of the Renaissance rulers of the Reformation in Europe.

Keywords: international relations, foreign policy, diplomacy, models of diplomacy, institutionalization of policy, Reformation, Europe, war, peace, Early Modern Period (XVI-XVIII centuries).

Циватый В.Г. Реформация как составляющая международных отношений и процессов институционализации европейской внешней политики и дипломатии раннего Нового времени (XVI-XVIII вв.).

В статье анализируется внешняя политика и дипломатия европейских государств начала раннего Нового времени (XVI-XVIII вв.). Особое внимание уделяется концептам «война» и «мир» в контексте реформационных процессов и институционального развития дипломатических служб и моделей дипломатии основных государств Европы. Определены факторы влияния Реформации на направления развития теории и практики дипломатии. Акцентируется внимание на национальных особенностях дипломатии, эффективности дипломатического инструментария и искусстве переговорного процесса ренессансных правителей периода Реформации в Европе.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика, дипломатия, модели дипломатии, институционализация политики, Реформация, Европа, война, мир, раннее Новое время (XVI-XVIII вв.).

Статтю подано до редколегії 11.01.2017 р.